

ІДЕОЛОГІЗОВАНІСТЬ ЯК ОКРЕМИЙ ТИП ОЦІННОГО ВІДНОШЕННЯ

(на матеріалі лексики політичної преси)

Однією з характерних властивостей політичного дискурсу є його культурно-історична зумовленість та ідеологічна маркованість, що пов'язані з інтересами певного суспільства чи окремої соціальної групи. Така єдність мови і суспільної свідомості, мови і національної культури робить необхідним дослідження мовних значень у аспекті їх соціальної детермінованості, що особливо актуально для лексики, яка безпосередньо пов'язана з номінацією соціально значимих реалій.

Ідеологічні концепти, що виникають у свідомості, знаходять своє відбиття у лексичних одиницях, тому мовні значення є засобом оформлення і закріплення ментальних цінностей індивіда, і зрушення у системі цих цінностей призводить до змін у значеннях.

Дослідження слів із ціннісною семантикою ґрунтується на семній теорії лексичного значення, яку розроблювали А.Греймас, Е.Косеріу, А.Мартіне, Д.Шмельов, В.Гак, Й.Стернін, В.Телія, Ю.Караулов, М.Нікітін, В.Шаховський та ін. Відповідно до даної теорії значення слова як організована структура поділяється на семантичні множники або диференційні семантичні ознаки, семи. Сема є елементарним компонентом значення, найменшою розрізнявальною рисою, яка об'єктивно притаманна денотату, а на думку деяких дослідників, і конотату [9, 525]. Дискусійними питаннями, що потребують подальших уточнень, є граничність семного складу, який встановлюється методом компонентного аналізу, а також семна динаміка при метонімічному та метафоричному переносах.

Отже, дослідження ідеологізованої лексики включає семантичний рівень опису структурних характеристик лексичної одиниці, а також виходить за рамки власне мовного значення і розглядає концептуальний зміст слова, оскільки лексичне значення передає лише деяку інформацію про об'єкт, тоді як більшу її частину містить наша свідомість у вигляді різних за складністю та абстрактністю мисленнєвих структур або концептів, що актуалізуються в індивідуальній мовленнєвій практиці. Мовлення на відміну від лексикографічного опису, який фіксує лише певний рівень проникнення в значення слова, виявляє реальне слововживання і зміст (іноді короткочасний і змінюваний), релевантний на даний момент. Тому мета даного аналізу полягає в описі обов'язкових і периферійних імпліцитних компонентів мовних значень слів, а також контекстуального

варіювання семантики і ситуативних семантичних природжень знака у дискурсі, де матеріалізується взаємодія ідеологічної і мовної сфер.

Мовні знаки містять знання про об'єкти дійсності та їх ознаки (властивості, стани, відношення) поза суб'єктивною оцінкою, а також виражають модальні характеристики даного об'єкта стосовно певного суб'єкта (індивіда чи суспільства в цілому).

Взаємозв'язок когнітивної і прагматичної інформації виражений у таких типах кореляції:

1) Наявність когнітивного компонента - відсутність прагматичного. Цьому типові відношень відповідає суто "предметна" лексика, тобто нейтральні слова, що не виражають суб'єктивних оцінних відношень до денотата, наприклад: *август, директор, рука, игра, намордник, коридор, кабинет, гастроли, одягло* та ін. В ідеологічно маркованому контексті такі лексичні одиниці можуть отримувати прагматичне забарвлення: *бурный август (переворот), красный директор, железная рука, аппаратные игры, идеологический намордник, коридоры власти, теневой кабинет, купеческие лоскутное одягло империи* та ін. Ідеологічно релевантне значення лексичних одиниць тут є не власним, а похідним від взаємодії з ситуацією мовлення.

2) Наявність прагматичного компонента - невизначеність або відсутність когнітивного. Слова, що відбивають такий тип зв'язку і містять оцінку, але не вказують на її об'єкт, наприклад, *полезный, хороший, плохой, ужасный* та ін. Предметна співвіднесеність цих лексичних - одиниць визначається тільки в контексті.

3) Наявність одночасно когнітивного і прагматичного компонентів, і Така властивість притаманна оцінно-референтним словам - прагмемам, або ідеологемам, до яких відноситься власне ідеологізована лексика.

У середині даної групи взаємовідношення когнітивного і прагматичного компонентів значення не врівноважується: домінує когнітивний чи прагматичний компонент, що виявляється в раціональному та емоційному типі оцінності.

Слова є раціонально-оцінними, якщо властивості їх денотатів стосуються системи цінносних орієнтацій суспільства. Провідним у значенні такої ціннісної лексики стає вказівка на поняття, опис самого денотата, але природа його така, що неодмінно викликає позитивну або нега- , тивну оцінку. Раціональна оцінка, сполучаючись із когнітивним компонентом, утворює смислово єдність, поняття. Наприклад, пейоративні за значенням слова: *тоталитаризм, путч, коррупция* і позитивно забарвлені: *гласность, народная дипломатия*.

Домінування в семантичній структурі прагматичного компонента виявляється в експресивно-оцінній лексиці. Емоційно-оцінна кваліфікація об'єкта, суб'єктивне ставлення до нього стає комунікативно

чимішим, ніж власне понятійна інформація: *прихватизация, воздержанцы, отказники, постепенцы, жириновцы, везуны, деляга, агропаханы та ін.*

Специфіка значення ідеологізованих слів полягає у їх здатності виражати ціннісне ставлення мовця до дійсності. Спираючись на загально прийняті ціннісні норми та принципи, члени мовного колективу в комунікативній діяльності оцінюють дійсність, маркують своє мовлення надаючи йому певного ідеологічного забарвлення. Зазначимо, що йдеться не лише про політичне спілкування, а взагалі про будь-яку комунікативну ситуацію, оскільки ідеологія (значно ширше від політичної) постає як певна система поглядів, ідей, оцінок, яка детермінує умонастрої окремих людей, груп, їх ставлення до тієї чи іншої дійсності, епохи, сфери суспільного буття.

Виступаючи одночасно результатом гносеологічного і прагматичного відбиття та пізнання реального світу, ідеологічно релевантні поняття закріплюють певне сприймання референта, зумовлене дією ідеологічного чинника, що є суб'єктивною надбудовою об'єктивної сутності. Про "партійне (чи ідеологічне) мислення", "партійні цінності" та "партійний опис" речей і явищ йшлося у багатьох дослідників [4, 13; 5, 119].

На відміну від істини, яка виражає відношення між судженням та об'єктивною реальністю, ідеологія - це відношення між людьми, судженнями і дійсністю.

Дія ідеологічного чинника виявляється в намірі вважати те чи інше судження за істинне або неістинне і закріпити це твердження у суспільній та індивідуальній свідомості як об'єктивне. Через те соціальний зміст слів, що функціонують у мові політики, не ідентичний здатності цих слів адекватно позначати дійсність.

Таким чином, у широкому розумінні ідеологія може бути представлена як соціально закріплена система суб'єктивних оцінок, відносність та умовність яких виявляється в моменти соціальних революцій, що модифікують систему суспільних думок та стереотипів. Тому в світі політичних оцінок діє "не істинність відносно об'єктивного світу, а істинність відносно концептуального світу" учасників комунікації [1, 203; 12, 35]. Ідеологічний процес у плані дискурсу полягає на примусі до однієї з можливих інтерпретацій, яка завжди подається як єдина інтерпретація [8, 209; 13, 160].

У радянську епоху визначення ідеологічного компонента значення чи соціальних конотацій завжди розглядалися під кутом зору класового антагонізму. Розуміння самої суті ідеологічної оцінки як окремого типу оцінного відношення залишалося осторонь. Наведемо деякі приклади:

- Ідеологічний чи класово-політичний компонент визначається тяжінням, належністю до певного суспільного класу [6, 124].

- Соціально-класовий світогляд виражений у оцінному компоненті конотації знака і має характер соціально-класової оцінки поняття, що означає відповідний денотат [11, 115].

- Ідеологічна оцінка - один із різновидів інтелектуальної оцінки. У її засаді класові інтереси [7,66].

- Оцінка формує зміст "класових мов" [2, 59].

- Ідеологічна конотація або ідеологічне співзначення - такий семантичний компонент, який долучається до смислової структури слова класово-політичною позицією мовця [2, 59].

- Ідеологізовані стійкі комплекси відбивають класовий підхід до тих чи тих суспільних явищ [3, 11].

Таке розуміння не вважаємо хибним, оскільки воно було зумовлене передусім позамовними чинниками: протистоянням двох антагоністичних ідеологій у зовнішньому світі та існуванням однієї офіційної ідеології всередині країни.

У сучасному політично диференційованому суспільстві класовий підхід до пояснення ідеологічного компонента лексичного значення не зовсім точний, оскільки прибічниками тієї чи іншої ідеологічної концепції можуть бути представники різних соціальних груп. Через те ідеологічний компонент варто розглядати скоріше не як класове, а як політичне оцінне явище, що ґрунтується на суб'єктивних та умовних знаннях, "нав'язаних, навіяних, пропагандованих у конкретному соціумі" [10, 68].

Проблема відношення ідеологізованості до структури лексичного значення завжди була дискусійною і виражалася наступним чином:

1) ідеологічний компонент не відбивається в семантичній структурі, а виявляється за перебігом соціального функціонування знака;

2) ідеологічний компонент мовного значення існує поруч із денотативним та конотативним;

3) ідеологічний мікрокомпонент є частиною денотативного макрокомпонента;

4) ідеологічний мікрокомпонент входить до конотативного макрокомпонента;

5) ідеологічний компонент значення не існує, ідеологічні погляди мовців забарвлюють денотативний або конотативний компоненти.

Згідно з семною теорією значення являє собою систему мікрокомпонентів - сем, які відбивають певні ознаки позначуваного референта й утворюють єдину функціональну мовну одиницю - семему.

Ідеологічні ознаки формують окремий тип сем, включення яких до семантичної структури зумовлене чинником ідеологічного сприймання дійсності, а також узусом.

Ідеологізовані семи є, з одного боку, соціально-ідентифікуючими, бо мають інформацію про суспільно-політичну віднесеність предмета номінації, визначають сферу виникнення і функціонування поняття, а з іншого боку - соціально-оцінними, які характеризують його в аспекті ідеологічної значущості.

Ідеологічні семи виражають окремий тип оцінки, сформований суспільною свідомістю, в основі якої концептуальна "картина світу" мовців. Судження про об'єкт висловлюють у рамках загальноприйнятої в соціумі або в певній політичній групі системи думок, оскільки в ідеологічно диференційованому суспільстві "концептуальні світи" різних політичних сил співпадають не завжди.

Ідеологічні семи реалізують аксіологічні інтенції мовця, тобто кваліфікують позначуваний предмет, явище або їх окремі властивості як "позитивні" чи "негативні" стосовно деякої норми, яка являє собою складну взаємодію особистої, суб'єктивної емоційно забарвленої ціннісної системи автора оцінки і ціннісних орієнтацій суспільства або тих політичних груп, що з ними він пов'язаний.

Норма ідеологічної оцінки є динамічна категорія, яка перебуває в прямій залежності від суспільного буття: зі зміною політичної ситуації слова, що містять ідеологічну оцінку, зникають, або зазнають оцінного переосмислення.

За умов політичного плюралізму наявні в соціумі нормативно-ціннісні системи часто не збігаються. Відхилення від "норми" у сфері політичної комунікації вказує на іншу систему цінностей. Така незгідність викликає протиставлення тих самих явищ, понять, а отже, і протилежне ставлення до слів, що ними позначаються. Політична диференціація суспільства є підвалиною різноспрямованих ідеологічних оцінок того самого референта. Наприклад, синонімічний ряд з прагматичною опозицією: *предприниматель, бизнесмен, коммерсант / делега, ловкач, жулик, махинатор, експроприатор, капиталист*.

За умов однопартійної політичної системи і "монологічного" функціонування дискурсу ідеологізована лексика являє собою слова з закріпленою позитивною або негативною оцінкою. Наразі ідеологічний компонент втрачає свій фіксований характер стосовно слова. Лексична одиниця *предприниматель* (підприємець) має позитивну оцінку у представників одного політичного напрямку ('гарний господар') і містить негативну експлікацію в іншому "дискурсному полі": *капиталист, эксплуататор, делега*. Лексична одиниця *свобода* може бути як позитивно конотованою, так і негативнооцінною зі значенням 'розбещеність', 'уседозволеність'. Таким чином, до семантики тієї самої лексичної одиниці включаються різні ідеологічні семи.

Інколи оцінка спрямована не на весь об'єкт, а на його окремі аспекти, що мають ідеологічну значущість. У цьому разі виникає подвійне оцінювання мовцем того самого поняття. Наприклад, суб'єкт комунікації в цілому позитивно оцінює приватизацію, що відбувається в країні, про те, аби підкреслити своє неприйняття окремих порушень у цьому процесі, вживає слово *приватизация* із явним негативним забарвленням.

За типом оцінного відношення ідеологічні семи поділяють на раціонально-оцінні (домінує гносеологічна функція) і емоційно-оцінні (переважає емотивна кваліфікація). У другому випадку відбувається аксіологічне подвоєння, що набагато посилює прагматичний ефект висловлювання. Мовець не тільки передає реципієнтові ціннісно-значущу для нього інформацію, щоб той прийняв її до відома, а й підсилює дію, передаючи своє особисте ставлення до того, що повідомляється.

Експресивно-оцінні ідеологічні семи є провідними в деяких словах-гаслах та політичних ідіомах, оскільки часте демагогічне вживання їх у мовленні стирає власно ціннісне наповнення даних одиниць.

За роллю у структурній організації лексичного значення розмежовують денотативні і конотативні ідеологічні семи. Найчастіше ідеологічний компонент пов'язаний із конотаціями, які можуть бути узуальними, okazіональними, інгерентними, зумовленими самою природою об'єкта, і адгерентними, такими, що асоціативно виникають у свідомості за аналогією до інших об'єктів. Адгерентні конотації створюються шляхом конструювання з метою пропагандистського впливу відповідного прагматичного мікроконтексту. Наприклад, сполучення різнооцінних слів, за якого позитивно-оцінна лексема набуває негативного забарвлення: *сверхмилитаризованная советская экономика, казарменный социализм, коммунистический тоталитаризм* та ін. До політичних відносять також меморативні, алюзивні конотації, які викликають у свідомості комунікантів образи, сформовані в результаті попереднього соціального досвіду, і являють стереотипні оцінки й емоційні реакції. Наприклад: *Хельсинки по-советски* /про договірний процес/ і *Советский Сантьяго* /про силовий диктат/.

Ідеологічні семи можуть бути експліцитними, вираженими в самому слові, контексті або словникових дефініціях відповідними оцінними індикаторами, й імпліцитними, такими, що формально не виражають у семантиці мовного знака оцінну інформацію, для визначення яких необхідний аналіз асоціацій, субститутів, опозицій та мікроконтексту. Співвідношення експліцитності й імпліцитності ідеологічного компонента лексичних одиниць залежить від характеру політичного мовлення (наприклад, завуальований бюрократичний дискурс) та умов його функціонування (наприклад, період соціальних революцій).

Таким чином, реальна дійсність у її універсальності та специфічності відбивається в свідомості людей і відповідно фіксується в мові у вигляді концептуально-мовної "картини світу". Ідеологічний зміст слів, що позначають найактуальніші соціально-політичні, економічні поняття та оєалії конкретної історичної доби, безпосередньо пов'язаний з політичними поглядами мовців, а також з етнічною ідеологією, культурно-історичним досвідом, національно-культурною системою критеріїв оцінки. Особливість ідеологічної оцінки полягає в тому, що всі компоненти її структури, які утворюють модальну

рамку (суб'єкт, об'єкт, оцінна шкала, оцінний елемент, аспект оцінювання, оцінний стереотип) розглядаються у контексті соціальних мотивів та ідеологічних настанов.

Отже, когнітивне й прагматичне значення ідеологізованих слів детерміноване суспільною свідомістю. Поява ідеологічно релевантних слів пов'язана з лексичною неологізацією під впливом екстралінгвістичних чинників і семантичною неологізацією нейтральних лексичних одиниць. Набуття або втрата словом ідеологізованого значення відбивають різну дію ідеологічного чинника, яка полягає у свідомому виборі засобів мовного вираження, що мають певну експліцитну чи імпліцитну конотацію.

Відставання лексикографічної практики від динамічності мовних процесів і невідбитість у словнику потенційної багатофункціональності слова, пов'язаної з нескінченністю процесу пізнання та породження смислів, робить необхідним вивчення саме політичного мовлення як достовірного джерела фіксації актуальних лексичних значень, семантичних і стилістичних інновацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. - М.: Наука, 1985.-227 с.
2. Говердовский В.И. Идеологическая коннотация. Речевая практика и лексикография // Язык и общество. Отражение социальных процессов в лексике. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. - 1986. - С. 58-69.
3. Григорьева Д.М. Идеологизированные устойчивые словесные комплексы именного типа в газетно-публицистической речи (на материале советской прессы 1920-1980 годов): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 /ХГУ. - Харьков, 1986.-24 с.
4. Земцов И. Советский политический язык. - London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1985. - 424 с.
5. Клаус Г. Сила слова: Гносеологический и прагматический анализ языка: Пер. с нем. Комлева Н.Г., Ред. и вступ, статья Колшанского Г.В.-М.: Прогресс, 1967.-215 с.
6. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. - М.: Изд-во МГУ, 1969. - 191 с.

7. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – М.: Наука, 1989. – 151 с.
8. Пульчинелли Орланди Э. К вопросу о методе и объекте анализа дискурса // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и португ. /Общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю.С. Степанова. – М.: ОАО ИГ "Прогресс". – 1999. – С. 197-224.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.- Полтава: Довкілля-К, 2006. -716 с.
10. Складьяревская Г.Н. Прагматика и лексикография // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность. – М.: Институт русского языка РАН. – 1995. – С. 63-71.
11. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т., 1979. – 156 с.
12. Boudon R. L'idéologie: l'origine des idées reçues. – P.: Librairie Fayard, 1986. – 330 p.
13. Reboul O. Language et idéologie. – P.: Presses Universitaires de France, 1980. – 228 p.

